

NEOFIT CRITEANUL, MITROPOLITUL UNGROVLAHIEI. UN GREC MAI ROMÂN DECÎT ROMÂNII

DRD. CRISTINA CREȚU

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
cristina_m_radulescu@yahoo.com

Abstract: Neofit the Cretan spent almost his entire life in Valachia, where he came as a teacher for Constantin Mavrocordat's children, his name entering the long list of Greek monks waiting to receive a title in this country. His ascent is very rapid as he benefits from the lord's total support, which deeply appreciates his high culture and interferes to promote him metropolitan of Mirele Lichiei, and then metropolitan of Valachia, from 1738 until 1753. Even though he was Greek, his actions served the people's interests and his initiatives and dedication made him become more Romanian than the Romanians. He also has an essential role in the process of introducing Romanian language into church, as many books are printed into Romanian during his time. Cultivated, practical and very active, he is no less a stimulating voice to his parishioners, his actions taking sometimes the form of social reforms.

Keywords: church, culture, sermon books, printing, reform.

1. De la statutul de dascăl și arhiepiscop titular, la cel de mitropolit al Țării Românești

Neofit Criteanul sau Cretanul, sau Neofit de la Crit, sau „Creticos” se naște în 1690, în insula Creta, de unde și toate apelativele mai sus menționate, însă aproape întreaga viață și-o petrece în Țara Românească, venit aici când era ieromonah, adus ca dascăl al copiilor domnitorului Constantin Mavrocordat. Acest statut îi dă dreptul să figureze, totodată, în lista lungă a arhiepiscopilor greci din secolul al XVIII-lea, care așteptau primirea unui titlu în Țările Române. Ascensiunea lui în funcții este rapidă, Neofit beneficiind de sprijinul important al domnitorului care, convins fiind de cultura aleasă a ieromonahului și intenționând să-l răsplătească pentru erudiția împărtășită beizadelelor, intervine pentru a-l promova ca mitropolit titular al Mirelor Lichiei, hirotonit la 27 ianuarie 1737¹.

Să ne oprim puțin asupra acestui statut de arhiepiscop titular, destul de controversat la momentul respectiv, întrucât se pare că implica doar un titlu, nu

¹ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 2 (secolele XVII și XVIII), Ediția a II-a, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1994, p. 323. Vezi datele și în Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, Editura Univers Enciclopedic, București, 1996.

însă și obligații. Patriarhii din Constantinopol trimiteau cu (prea) mare ușurință călugări în Țara Românească, pe care mitropolitul să-i numească arhieriei titulari². Vorbim aici de o invazie a călugărilor greci și de slăbiciunea mitropoliților români, care-i acceptau o perioadă îndelungată sau, de cele mai multe ori, pentru toată viața. Fiind hirotonisiți pe numele unor eparhii de mult apuse, se pare că, în ciuda jurământului pe care-l depuneau³, acești arhieriei aveau mai multe avantaje, dar aproape deloc obligații și îndatoriri, așa că erau catalogați „streini de țară și cu inima și cu limba”⁴. Sprijinul pe care Patriarhia îl găsește în Mitropolia Ungrovlahiei, concretizat în suma anuală trimisă, mila domnească, fonduri pentru acoperirea de datorii⁵, titlurile acordate de Mitropolie grecilor trimiși aici, este, am putea spune, necondiționat, mai ales că, pe lângă toate aceste înlesniri, Patriarhia își asigură și alte profituri, mai ales prin sumele importante obținute pentru acordarea vreunui ecdos, binecuvîntarea patriarhului pentru succedarea unui episcop la rangul de mitropolit. Prin urmare, se constată două direcții contradictorii, dar explicabile: pe de o parte, conturarea unei generale aversiuni față de invazia și pretențiile grecilor, însă, pe de altă parte, infiltrarea spiritului grec, în sensul lui bun, prin dascălii greci aduși la curte, înființarea de școli și de tipografii și reorganizarea lor sub influența pozitivă a unor patriarhi ca Dositei și Hrisant Notara, publicațiile grecești⁶, oamenii învățați din preajma domnitorilor, solemnitatea discursurilor⁷ etc., deci modelarea culturii noastre prin prisma etalonului grec.

Date fiind condițiile schițate mai sus, o aversiune față de Neofit Criteanul, grec

² Pe lângă aceștia, mai veneau în Țara Românească, după milă, episcopi și mitropoliți care aveau eparhii reale, precum și alții maziliți care se stabileau în București (G. M. Ionescu, *Istoria Mitropoliei Ungrovlahiei*, vol. II, 1708-1787, Stabilimentul Grafic Albert Baer, București, 1914, p. 56), toți trimiși de Patriarhie, astfel încât în secolul al XVII-lea se formase deja o ostilitate generală față de greci. De aici, și măsurile lui Leon-Vodă sau revolta fățișă a mitropolitului Ungrovlahiei, Teodosie, în 1668.

³ G. M. Ionescu, *Istoria Mitropoliei Ungrovlahiei*, vol. II, 1708-1787, Stabilimentul Grafic Albert Baer, București, 1914, p.83. Întrucât eparhia dispăruse de mult, jurământul „...să le păzesc neschimbate întru toate eparhia mea” ar fi fost „anticanonic pentru Patriarhie și nul și neavenit pentru Mitropolia Ungrovlahiei. Așadar Arhiericul grec nu eră prin nimic legat nici de țara care-l adăpostea, nici de biserica care-l hrănea.”

⁴ *Ibidem*.

⁵ Alexandru Elian, *Bișanțul, Biserica și cultura românească*, Editura Trinitas, Iași, 2003, p. 177: o astfel de solicitare pentru acoperirea de datorii e adresată, în 1739-1740, de patriarhul ecumenic Neofit VI chiar lui Neofit, acum mitropolit al Ungrovlahiei. Se cere ajutor „pentru Marea Biserică împovărată de o datorie de 850 pungi. Apelul se adresa în primul rând clerului, dar ajutorul era bine primit și de la mireni, în frunte cu domnul țării”.

⁶ N. Iorga, în *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688-1821)*, Vol. I, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1969, p. 55-57, consemnează patru categorii de publicații grecești, între 1688-1716, sub Brîncoveanu: cărți care să ghideze preoții, altele care luptă împotriva ereticilor, publicații instructive și tipărituri „în legătură cu țara sau cu familia domnitoare în București”.

⁷ *Ibidem*, p. 348: vorbește de modelul grec în discursurile vremii, de o „elocvență religioasă în limbă străină pe pământ românesc”, oferind ca exemplu pe Macarie Maridakis, la curtea lui Constantin Mavrocordat, talentul lui Antim, sau discursurile lui Nicolae Maurocides și Silvestru de Antiohia, la Iași.

și el, n-ar fi nejustificată, nu însă și îndreptățită. Iată și de ce: proaspătul mitropolit titular al Mirelor Lichiei este străin de limbă, dar putem spune că nu și de țară, întrucât acțiunile lui, ca dascăl, dar mai ales ca mitropolit al Ungrovlahiei, sunt în interesul țării și al oamenilor și, în cazul său, jurământul gol al arhierilor își găsește într-adevăr expresie în măsurile luate și vehemența cu care le vrea aplicate. În plus, majoritatea publicațiilor pe care le-am consultat în legătură cu activitatea acestui mitropolit, nu numai că îi acordă un loc aparte între alți mitropoliți și erudiți ai vremii, dar, în prezentarea lui, e nelipsită formula „deși grec...”. Iată-l, așadar, făcând notă discordantă, încadrat fiind în altă categorie față de confrății săi, adoptat și devenit, pe bună dreptate, român.

2. Un grec *devenit* român

Nu puține erau calitățile și inițiativele ce se pretindeau unui mitropolit instalat în scaunul Ungrovlahiei, însă nu multe și prea puțin optimiste erau expectanțele în legătură cu desemnații greci. De aceea, numirea lui Neofit ca mitropolit, petrecută altfel decât după tiparele obișnuite, necesită o nuanțare. Poate că prin avantajul de a fi protejat de domn⁸ și propulsat de acesta își obține rangul respectiv și poate că micile strategii adoptate îl etichetează ca un grec profitor, însă, dacă privim dincolo de aceste aspecte, fără a le ignora, întrezărim motivele care susțin numirea sa și-l fac potrivit pentru cinstea acordată. Ceea ce-l recomandă, mai presus de toate, este cultura sa aleasă, pentru care își capătă admirația cuvenită. De exemplu, în lista de „oameni însemnați” a lui Chesarie Daponte, redată de Constantin Erbiceanu⁹, în categoria arhierilor, apare „Neofit Criticul” sprijinit de domn să devină mitropolit al Ungrovlahiei, însă „însemnat prin erudițiune”. De asemenea, N. Iorga¹⁰ relevă cultura și „educația excelentă” dată copiilor de domnitor, Alexandru Elian îl cataloghează ca „o figură de mare relief”¹¹, apreciindu-i acțiunile, Mircea Păcurariu

⁸ Domnitorul Constantin Mavrocordat, „deși grec”, nu era lipsit nici el de calități, dovadă reformele sale, mai ales cele culturale, enumerate de Constantin Erbiceanu în *Croniciari greci care au scris despre români în epoca fanariotă*, Editura Cronicar, București, 2003, p. 315: înfrumusețarea orașului, reformarea locașurilor sfinte pentru „studiul învățăturilor divine și pentru coregierea vieții”, „școlile tinerilor pentru ornarea cu învățăturile umaniore”. Voievodul ar corespunde astfel, spune autorul, modelului de „bărbat politic” indicat de Plutarh în *Preceptele politice*. Despre reformele domnitorului vezi și I. Minea, *Reforma lui Constantin Mavrocordat. Generalități și păreri vechi*, în „Cercetări Istorice”, II-III, 1926-1927, p. 238.

⁹ Chesarie Daponte, *Catalogul istoric a oamenilor însemnați din secolul XVIII, dintre cari marea majoritate au trăit în țările Române Valahia și Moldova*, în Erbiceanu, *op. cit.*, p. 113: „Neofit Criticul, din al Mirelor și profesor al Beizadelilor Domnului meu Constantin Vodă, prin mijlocirea lui a devenit al Ungro-Vlahiei, însemnat prin erudițiune”.

¹⁰ N. Iorga, *op. cit.*, p. 361.

¹¹ Alexandru Elian, *op. cit.*, p. 177.

îl arată ca „bun cărturar” și „vrednic urmaș al lui Antim”¹² și chiar tonul deloc părtinitor al lui G. M. Ionescu îl clasează, „deși grec”, ca „un mitropolit dintre cei mai buni”¹³ etc.

Neofit devine mitropolit după moartea lui Ștefan II, însă nu prin alegerea soborului Țării Românești, cum era obiceiul, ci printr-un transfer intermediat de domnul Constantin Mavrocordat. Deși această acțiune poate fi luată ca o strategie¹⁴ pentru a asigura obținerea rangului de mitropolit fără alte obiecții sau ca un efect al politicii de atunci¹⁵, se pare, totuși, că există și în această privință un precedent: primul caz de strămutare la scaunul mitropolitan fiind al lui Mitrofan, în 1718¹⁶. Protejat de domn și credincios acestuia înseamnă, în acest caz, un om cultivat, de încredere, susținător al măsurilor și reformelor, în special al celor de ordin cultural. Noul mitropolit „a luat păstoria scaunului Ungrovlahiei în 7 d<ni> ale lui

¹² Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 2 (secolele XVII și XVIII), Ediția a II-a, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1994, p. 327.

¹³ G. M. Ionescu, *op. cit.*, p. 331.

¹⁴ *Ibidem*, p. 202-203: „numai să-l transfere de la arhiepiscopia fictivă a Mirelor, la cea reală și plină de avuții a Ungrovlahiei (...) căci dacă l'ar fi ales, Domnitorul avea teamă, să vede, să nu întâmpine opoziție din partea soborului Țării”.

¹⁵ *Ibidem*, p. 330: „tronurile ambelor țări fiind ocupate de greci fanarioți, urma ca și arhierii greci cari mișunau prin țară, după obișnuita milă ori ca egumeni pe la mănăstiri, să rîvnească și la ocuparea acestei înalte situații în Ungrovlahia”. Nu altfel stau lucrurile în Moldova unde, în 1740, domnitorul Grigore al II-lea Ghica are un rol decisiv în alegerea ca mitropolit a lui Nichifor Sidis, într-un anumit context politic (vezi Ruxandra Moașa Nazare, *Nichifor Sidis, Mitropolit al Moldovei (1740-1750)*, în „Analele Putnei”, V, 2009, 1, Editura Mitropolit Iacov Putneanul, p. 208: „Domnul a urmărit să înlăture bănuielile de trădare ale Porții de către el însuși și să se înconjoare de oameni credincioși lui. Decizia de nesocotire a tradiției Bisericii moldovene a fost o soluție politică adoptată sub presiunea momentului”). Nichifor Sidis a fost, de asemenea, un apropiat al lui Constantin Mavrocordat, susținând politica și reformele acestuia, în a doua și a treia domnie (1741-1743 și 1748-1749). Trebuie să menționăm că, după păstoria lui Nichifor, înlăturat din funcție din cauza încălcării angajamentului luat la înscăunare (care prevedea alegerea, în continuarea sa, a unuia din episcopii pămînteni), sinodul hotărâște ca viitorii mitropoliți ai Moldovei să nu mai fie străini, ferind, astfel, țara de eventualele interese și intrigi grecești, mai ales că, aici, Patriarhul din Constantinopol nu trebuia decît înștiințat de alegerea Mitropolitului. Vezi hotărîrea sinodului în N. Iorga, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, Ediția a II-a, Vol. II, Editura Ministeriului de Culte, București, 1930, p. 90: „din pămînteni să se aleagă Mitropolit sau episcop, iar strein niciodată să nu se primească, nici să mai între altul strein la păstoria vreunui Scaun, cu mijlocire de bani, sau măcar și fără bani, sau măcar cu prieteni, să-și isprăvească împotriva pravilei și obiceiului pămîntului”. Situația este alta în Țara Românească, unde grecii au în continuare acces la funcții înalte: „Curentul românesc pornit din multele mănăstiri slobode ale Olteniei fusese biruit acolo, după alipirea din nou la trupul țerii a celor cinci județe, stăpînite peste douăzeci de ani de către Austrieci. Pe cînd dincoace curentul românesc din slobodele mănăstiri bucovinene biruise, păstrînd pentru Români toate locurile de arhierici ale Moldovei” (N. Iorga, *op. cit.*, p. 91).

¹⁶ Alexandru Elian, *op. cit.*, p. 177: „Sub raport canonic, Mitrofan este primul arhieriu titular care prin strămutare ajunge mitropolit al Ungrovlahiei. În aceeași situație se vor afla mai târziu mitropoliții Neofit I și Grigorie II, amîndoi mitropoliți ai Mirelor, înainte de a deveni ai Ungrovlahiei.”

Noemvrie, 1<ea>t 7246 (=1738) (...) duminică, la 7 ceasuri din zi”¹⁷.

Oblăduirea voievodului îl ajută, însă nu-l pune în umbră pe noul mitropolit, acesta avându-și inițiativele sale deloc de neglijat. Influența lui Neofit și strânsa legătură a Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia ies cel mai bine în evidență prin alegerile de arhierie titulari din timpul său. Cel puțin două cazuri sunt interesante aici. Un caz este strămutarea, la 18 august 1746, lui Matei Psaltul de la rangul de mitropolit al Libiei la cel de patriarh al Alexandriei, prin mijlocirea lui Constantin Mavrocordat. Întrucât strămutarea unui patriarh nu se putea face decât de către un egal, înseamnă că Mitropolia Ungrovlahiei se bucură de un înalt statut în Patriarhia ecumenică, astfel încât Neofit primește de la patriarhul ecumenic Paisie II ecdosul pentru investirea, la București, a lui Matei ca patriarh: „Am dat și ecdosul nostru pentru voie către sfinția Ta și către ceilalți confrăți ai noștri arhieriei, ca să efectueze o asemenea înaintare Patriarhală”¹⁸. Alt caz este, în 1752, renunțarea episcopului Climent al Cervenului la episcopie (motivată prin multele îndatoriri ale funcției și prin vârsta sa înaintată), dar nu și la arhierie, ceea ce face ca Neofit I, în calitate de epitrop al mitropolitului de Tîrnova (de care aparținea respectiva eparhie), să numească alt titular, primind ecdosul de la Patriarhie¹⁹. Aceste acțiuni arată inițiativa și influența lui Neofit și, chiar dacă ar putea fi calificate uneori ca favoritisme sau ca ascunzând alte intenții, ce ar caracteriza intrigile grecești, nu e mai puțin adevărat că în această perioadă Mitropolia Ungrovlahiei se bucură de „un prestigiu nemaîntîlnit în cadrele bisericii răsăritene”²⁰, statut la care participă din plin, prin mijloacele lui, mitropolitul Neofit.

Faptul că Neofit are propriile strategii și intenții reiese și din consecvența cu care își urmărește planurile, chiar când domnitorul țării, care îl ocrotea, este schimbat, mitropolitul reușind să obțină încrederea și chiar sprijinul noului domn. Astfel, în 1741-1743, când, prin intrigile lui Mihail Racoviță, Constantin Mavrocordat este transferat în Moldova²¹, Neofit nu-și trădează principiile și nu este deturnat din activitatea sa, ba chiar obține, pentru prima dată, un privilegiu

¹⁷ Tit Sîmedrea, *Tiparul bucureștean de carte bisericească în anii 1740-1750*, în „Biserica Ortodoxă Română”, an LXXXIII (1965), nr. 9-10, p. 869.

¹⁸ G. M. Ionescu, *op. cit.*, p. 204. Autorul oferă, mai jos, o explicație pentru acest prestigiu acordat Mitropoliei Ungrovlahiei de Patriarhia ecumenică: „Motivul nu este greu de ghicit. Patriarhia din Alexandria față de celelalte Patriarhii din orientul ortodox, era destul de săracă și deci știa că dacă se va face «ridicarea prin strămutare» de către Mitropolitul Ungrovlahiei, se vor găsi destui boieri bogăți și evlavioși și desigur și domnitorul prin stăruința căruia se căpătase acest scaun, ca să-l ajute pe Patriarh, fie cu «lei mosină» ori cu închinarea uneia sau mai multor mănăstiri la sus menționata Patriarhie”.

¹⁹ La p. 178, în *op. cit.*, Alexandru Elian consemnează, într-o notă de subsol, reacția editorului *Condicii Sfînte*, Ghenadie Enăceanu, față de puterea de influență a lui Neofit: „și se confirmă încă o dată că mitropolitul Neofit, cu mijloacele sale, forma pre toți clericii și viitorii episcopi și mitropoliți din dieceza Patriarhiei de Constantinopol. Făcea Valahia pe acele vremuri, minuni...”.

²⁰ Alexandru Elian, *op. cit.*, p. 179.

²¹ Vezi Constantin Erbiceanu, *op. cit.*, p. 316, N. Iorga, *op. cit.*, vol. I, p. 376-377.

foarte important de la noul domn, anume dreptul de cenzură al bisericii asupra răspîndirii cărților²², vizînd publicațiile eretice, prin cartea domnească de la 3 decembrie 1741²³. Acest drept, reînnoit în 1742 și 1749, consolidează tipografia Mitropoliei²⁴ și întărește eforturile și interesul mitropolitului pentru tipărirea cărților bisericești, despre care vom vorbi în continuare. Mai mult, în 1765, tot Neofit este cel căruia i se dă dreptul de a confisca, de la negustori, cărți străine²⁵.

3. Inițiative culturale: tipăriturile bisericești, învățămîntul, școlile

Neofit începuse reorganizarea tipografiei Mitropoliei, recuperînd piese din celelalte tipografii bucureștene, aducînd hîrtie și unelte tipografice noi²⁶, iar cartea domnească obținută nu face decît să impulsioneze activitatea de tipărire, punînd-o sub controlul deplin al mitropolitului²⁷. Neofit nu neglijează nici aspectul material,

²² Această măsură privilegia tipografiile eparhiale: „Se instituia atunci, pentru prima oară în Țările Române, într-o formă oficială, cenzura tiparului bisericesc, ceea ce însemna, de fapt, desființarea oricărei alte tipografii, în afara celor eparhiale” (Cornelia Papacostea-Danielopolu, Lidia Demény, *Carte și tipar în societatea românească și sud-est europeană (Secolele XVII-XIX)*, Editura Eminescu, București, 1985, p. 177).

²³ G. M. Ionescu, *op. cit.*, p. 331: „De vreme ce după dumnezeieștile și sfințele canoane, sufletele creștinilor din fieștecare eparhie sunt în mîinele Arhiereului, carele este hirotonisit la acea eparhie și acel arhiereu are să dea seama la D-l Christos cel mai întîiu arhipăstor. Lîngă celelalte sunt și cărțile sf. Sobornicești, care cărți sunt fintîni mîntuirii sufletului. Pentru aceia dar poruncim D-nia mea, că de acum înainte să nu se mai tipărească nici o carte bisericească, fără de știrea și blagoslovia arhiereului locului, după cum a fost și vechiul obicei aici într'această țară (...) Și mai pre scurt, nimeni să n'aibă voe să mai tipărească cărți bisericești fără numai Arhiereul locului carele are să dea seama pentru turma lui”. G.M. Ionescu menționează data de 10 decembrie, însă cartea domnească se păstrează în documente datată „1741 (7250) decembrie 3”, după cum arată corpusul documentelor despre activitatea tipografică bucureșteană, oferit de Tit Simedrea, *op. cit.*, p. 931. În acest amplu studiu se detaliază atît motivele care au dus la acest decret domnesc, cît și implicațiile sale. Interesat ca tipografia Mitropoliei să funcționeze cît mai repede și cu cel mai bun tipograf din București, anume Stoica Iacovici, Mitropolitul nu iartă reținerile acestuia și nu-i va trece cu vederea greșelile (furtul de stampe pentru tipărit antimise), caterisindu-l și afurisindu-i întreaga familie. Mai mult, pentru a-și atinge scopul, Mitropolitul înțelege să reducă și chiar să desființeze concurența celorlalte tipografii.

²⁴ Octavian Șchiau, *Cărturari și cărți în spațiul românesc medieval*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1978, p. 54.

²⁵ Mircea Tomescu, *Istoria cărții românești de la începuturi pînă la 1918*, Editura Științifică, București, 1968, p. 96: „măsura era menită să oprească intrarea în Țara Românească a tipăriturilor religioase blăjene, considerate ca pline de eresuri”.

²⁶ *Ibidem*, p. 98: tipografia Mitropoliei este una dintre cele mai bine aprovizionate, avînd „pietre de marmură pentru prepararea chinovarului, matrițe pentru turnarea literelor chirilice și grecești”. Tipografia este organizată cu aportul lui Dimitrie Pandovici, tipograf de la Rîmnic.

²⁷ Aceste măsuri sunt întărite, la 20 iulie 1742, prin *Noua tocmeală*, scrisă în greacă și frumos ornamentată, unde se arată sarcina mitropolitului: „este dator să aibă purtarea de grijă, păsul și supravegherea tipării cărților sfinte..., încît cele ce vor fi a se da în tipar să fie întîi încercate și cu scumpătate să se cerceteze de către Preasfinția Sa în privința învățaturii și a înțelesului (...), apoi să se dea în tipar cele bune și folositoare” (Cornelia Papacostea-Danielopolu, Lidia Demény, *op. cit.*, p. 177).

urmărind să sporească veniturile Mitropoliei, fiind de părere că „tipărirea cărților era nu numai un ajutor dat învățămîntului și Bisericii, ci și o însemnată treabă de negustorie, care ține mai vîrtos de obiceiul afacerilor, decît de gusturile și toanele tipografului”²⁸. În tipografia Mitropoliei, numită acum „cea nouă”, dar și în celelalte tipografii, văd lumina zilei multe cărți de slujbă bisericească, dar și cărți de învățătură, pe care le vom enumera în continuare.

Prima categorie, a cărților de slujbă, este cea mai numeroasă. În 1741, în tipografia „de la școala Văcăreștilor”²⁹, tipărește *Învățătura bisericească*³⁰ a lui Antim Ivireanul, *Întrebări bogoslovești*, tradusă din greacă după Sf. Atanasie cel Mare, un *Liturghier* și un *Molitvelnic*³¹. În 1742, tipărește un *Catavasier* și o *Evanghelie*³², la București, un *Octoih*³³, la Rîmnic. În 1743, apare la București *Apostolul*³⁴, tipărit pentru a treia oară în românește, blagoslovește tipărirea *Apostolului*³⁵, la Buzău, de Metodie Episcopul de Buzău, un *Ceaslov* și *Acatistul Născătoarii de Dumnezeu*³⁶, tot la Buzău, tipărește un *Penticostar*³⁷, la București, și un *Penticostar*³⁸, la Rîmnic, toate aceste cărți, sub domnia lui Mihail Racoviță. În timpul domniei lui Constantin Mavrocordat, mitropolitul continuă seria de tipărituri, în 1745, prin: *Antologhion* și *Ceaslov* la Rîmnic, *Psaltire*³⁹, la București. În 1746, apar: *Evanghelia*⁴⁰, la Rîmnic, *Octoihul*, *Triod* și *Liturghier*⁴¹, la București. În 1747, tipărește la Rîmnic *Apostolul*, *Catavasierul*, *Liturghia* și *Molitvenicul*⁴²; la București, *Liturghia*⁴³; la Buzău, *Molitvenicul*⁴⁴. Sub Grigorie Ghica Voievod, tipărește *Cașani*⁴⁵, la Rîmnic, în 1748, o *Prescurtare de rugăciuni din Psaltire*⁴⁶, la București, 1749, cu o dedicație către domn a mitropolitului și o prefață, *Evanghelia*⁴⁷, la București, 1750, *Octoihul*⁴⁸, la Rîmnic, în același an etc.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 325.

³⁰ Ion Bîanu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche 1508-1830*, tom II, p. 54. Iorga o consideră „mai mult o circulară pe înțeles pentru preoți” (în N. Iorga, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, Ediția a II-a, Vol. II, Editura Ministeriului de Culte, București, 1930, p. 162).

³¹ BRV, II, nr. 219, p. 54, nr. 220, 221, p. 55.

³² *Ibidem*, nr. 222, p. 56, nr. 224, p. 60.

³³ *Ibidem*, nr. 227, p. 62.

³⁴ *Ibidem*, nr. 229, p. 64.

³⁵ *Ibidem*, nr. 230, p. 65.

³⁶ BRV IV, nr. 78, p. 55, nr. 84, p. 57.

³⁷ BRV II, nr. 232, p. 70.

³⁸ *Ibidem*, nr. 233, p. 73.

³⁹ *Ibidem*, nr. 237, p. 80, nr. 240, p. 84, nr. 245, p. 88.

⁴⁰ *Ibidem*, nr. 246, p. 88.

⁴¹ BRV II, nr. 249, p. 93, IV, nr. 93, 92, p. 59.

⁴² BRV II, nr. 251, p. 94, nr. 252, p. 96, nr. 256, p. 99, nr. 259, p. 101.

⁴³ *Ibidem*, nr. 254, p. 98.

⁴⁴ *Ibidem*, nr. 258, p. 100.

⁴⁵ *Ibidem*, nr. 263, p. 105.

⁴⁶ *Ibidem*, nr. 271, p. 111.

⁴⁷ *Ibidem*, nr. 275, p. 113.

⁴⁸ *Ibidem*, nr. 277, p. 113.

Pe lângă cărțile de slujbă, Neofit este interesat de cărți de învățătură și tipărește, astfel, în 1742, cu toată cheltuiala sa, *Cazaniile*⁴⁹ lui Ilie Miniat, la București, traduse pentru prima dată din greacă, apoi *Pravoslavnica Mărturisire*⁵⁰ a lui Petru Movilă, în 1745, *Mărgăritarele*⁵¹ Sfântului Ioan Gură de Aur, în 1746.

În timpul lui Constantin Mavrocordat, Neofit scrie două lucrări originale, care au rămas în manuscris: una despre împărțășirea cu Sfintele Taine a celor „cu vise voluptoase”⁵² și cealaltă despre rolul ungerii cu mir a credincioșilor. În plus, de la Neofit au rămas și niște note de călătorie, în urma vizitelor canonice⁵³ efectuate, în 1746 și 1747, în eparhia sa și a Rîmnicului. Și în această direcție este un deschizător de drumuri⁵⁴, întrucît însemnările sale în neo-greacă sunt foarte bogate în detalii, consemnînd date istorice, geografice, etnografice, inscripții etc.

Un rol esențial îl are Neofit în procesul de introducere a limbii române în biserică, prin tipărirea în limba română a multor cărți de slujbă, prin efortul tipografilor de a stiliza textul prin căutarea cuvintelor românești care să dea limpezime frazei. De altfel, în predoslovია *Penticostarului* de la București, din 1743, își dezvăluie aceste preocupări: necesitatea introducerii limbii române în biserică „spre înțelegerea tuturor de obște, ca să ia biserica întărire”, motivînd că limba slavonă a *Penticostarului* n-ar fi accesibilă tuturor preoților, iar pentru credincioși fiind „ca o grădină închisă și ca o fîntînă pecetluită”⁵⁵. Nu-l putem acuza, așadar, pe Neofit de grecizarea bisericii, cînd e de partea înlăturării slavonei, și nici de introducerea limbii grecești la sate⁵⁶. Să nu uităm că mitropolitul era grec de neam, dar acțiunile sale nu prejudiciază limba română, dimpotrivă. În 1746, înființează în satul Pătroaia (Ilfov) o școală unde copiii de țărani să aibă acces gratuit la învățătură, rînduind pe dascălul Gheorghe să-i învețe pe copii „grecește, slavonește și românește”, în schimbul a 50 de lei pe an, hrană și o haină de postav⁵⁷. Mai mult decît atît, Neofit nu doar vine anual aici, pentru „învățătura norodului”, ci își dovedește și spiritul practic și întreprinzător, gîndind o metodă de a asigura dăinuirea școlii, prin înființarea unui tîrg anual de 10 zile la Pătroaia, al cărui venit să meargă la întreținerea școlii de aici. Iată o altă inițiativă pe termen lung, școala menținîndu-se aici pînă în 1774.

⁴⁹ *Ibidem*, nr. 223, p. 57.

⁵⁰ *Ibidem*, nr. 244, p. 87.

⁵¹ *Ibidem*, nr. 248, p. 93.

⁵² Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 326.

⁵³ Vezi Mihai Caratașu, Paul Cernovodeanu și Nicolae Stoicescu, *Jurnalul călătoriilor canonice ale mitropolitului Ungrovlabiei, Neofit I Criteanul*, în „Biserica Ortodoxă Română”, an XCVIII, nr. 1-2, 1980, p. 281-284.

⁵⁴ Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 326: „A copiat pisani, inscripții de pe pietre de mormînt, punînd astfel bazele primului «Corpus» de inscripții la noi, consemnează tradiții locale etc. El ne apare astfel ca un precursor al cercetărilor istorice de mai tîrziu.”

⁵⁵ G. M. Ionescu, *op. cit.*, p. 332

⁵⁶ *Ibidem*, p. 214, 219.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 214 și Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 325.

El însuși a fost dascăl al copiilor, e preocupat și de reorganizarea școlilor din București, fiind numit „ispravnic al dascălilor” sub domnul Grigorie Ghica, la 17 ianuarie 1749⁵⁸. De asemenea, preocupările și gustul pentru lectură se reflectă în înființarea și dotarea bibliotecii Mitropoliei.

4. Rolul mobilizator

Spirit cultivat, întreprinzător, practic, mitropolitul nu este mai puțin o voce mobilizatoare, solidarizându-se cu credincioșii, atunci când le face dreptate sau le obține drepturi, dar și sancționând, cu aceeași vehemență, abaterile acestora de la normele bisericii. Astfel, în predosloviea *Penticostarului* de la București, din 1743, despre care am vorbit și mai sus, se declară răspunzător pentru asemenea acțiuni, considerând că are datoria „de a lămuri și a îndrepta, cât ar fi prin putință cele ce se cuvin Bisericii, cu pravoslavie lepădând și isgonind cele netrebnice și alegând cu priință bună cele folositoare și trebuincioase, cari ni s'a dat de la Tatăl luminelor”⁵⁹. Dorința de a-i câștiga pe români, de a-i determina să respecte o serie de practici, ca spovedania și împărtășania, și de a combate dezinteresul lor (prezent nu doar în Țara Românească) își găsește expresie, deloc blândă, în pastorală din 1739: „cei mai mulți den norod nici ar fi știind ce iaste sfînta Priciaștenie, ci numai la zioa Sfîntelor Paști ar fi mergând la biserică și nu doară ca să asculte slujba Sfîntei Liturghii și să împărtășască cu Sfîntele Taine, fiind mainainte ispoveduit și gătit pentru acea taină sfântă, ci numai ca să ia pâine și vin, Paximan ce să numesc de voi Paști, iar alții cu ani îndelungați nu s-au ispoveduit și alții, iar în toată vremea vieții lor, duple cum am înțeles, ispovedania și sfînta priciaștenie ce iaste nu o știu, făr-de cât aleargă în zioa de Paști pre la bisericile lor de iau atuncea acea pâine și acel vin nesfîniț sau iau aghiazmă numind că iaste Paște”⁶⁰.

Mitropolitul știe că cel mai bun exemplu este cel propriu și condicile Mitropoliei consemnează implicarea sa: se interesează direct de preoții din eparhie și pune în vedere tuturor preoților să relaționeze cu enoriașii, sfătuindu-i, ajutându-i, mîngîindu-le nevoile. În vizitele sale canonice, slujește alături de preoți, vorbește norodului, face botezuri⁶¹, îi învață deopotrivă pe preoți⁶² și pe

⁵⁸ Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 325.

⁵⁹ G. M. Ionescu, *op. cit.*, p. 332.

⁶⁰ Violeta Barbu, *Contrareforma catolică în Moldova la jumătatea secolului al XVII-lea*, în Violeta Barbu, Tudós S. Kinga (editoare), *Historia manet. Volum omagial Demeny Lajos*, București-Cluj, 2001, p. 362.

⁶¹ Cu prilejul unei vizite în satul Corbu, la 18 iunie 1746, Neofit botează un copil „în prezența poporului și a preoților, ca să văză preoții și să învețe ordinea sf. botez”, în G.M. Ionescu, *op. cit.*, p. 336.

⁶² Îndrumarea și supravegherea preoților de către mitropolit corespunde, în Moldova, eforturilor lui Constantin Mavrocordat care, în a doua și apoi în a treia domnie, își propune o reorganizare a vieții bisericești, insistînd pe instruirea preoților și chiar pe verificarea acestora. Domnul nu doar că se ține „de capul preoților”, dar le impune bir celor neinstruiți (în Pseudo-Enache Kogălniceanu, Ioan Canta, *Letopisețul Țării Moldovei de la domnia întâi și pînă la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat*

credincioși. Neofit este cel care repune în funcțiune o practică uitată, anume consultațiile canonice cerute Patriarhului Ecumenic. Alexandru Elian menționează două astfel de consultații cerute, în 1741, Patriarhului Paisie II, în legătură cu „botezul sau mirungerea luterano-calvinilor veniți la Ortodoxie, precum și recunoașterea validității hirotoniilor romano-catolice”⁶³.

Inițiativele lui capătă uneori dimensiunile unor reforme sociale. Astfel, alături de domnul Constantin Mavrocordat, semnează, la 5 august 1746, actul de desființare a rumîniei. Chiar de la 15 martie 1746, fără a mai aștepta carte de la voievod, mitropolitul dezrobește pe toți rumîinii de pe moșia Mitropoliei, motivînd: „de vreme ce răscumpărarea robilor iaste mai cinstită decît toate celelalte milostenii cîte se fac, pentru aceasta și smerenia noastră iertăm și slobozim pe toți rumîinii, atît ai Sfintei Mitropolii de la Tîrgoviște, cît și acești de aici din București, pe ei și pe feciorii lor, pe nepoții și strănepoții lor”⁶⁴. În plus, Neofit răscumpără cu banii săi, nu ai Mitropoliei, eventuala pagubă: cumpără „cu banii noștri (iar nu din veniturile Mitropoliei), moșia ce să chiamă Pătroaia, cu biserică de piatră, cu case de piatră, cu pivniță de piatră și cu pogoane de vie, drept taleri 3.500, care o am lăsat în locul acestor rumîni, pe care i-am slobozit, a căror preț nici pînă la taleri 1.500 nu făcea”⁶⁵.

Simțul gospodăresc și calitățile de administrator le etalează mitropolitul în achiziționarea de diverse proprietăți pentru Mitropolie, de exemplu: moșia Tobolca, în 1744, unde se aflau și grînele Mitropoliei, moșia Pătroaia, moșia Gogoși, casele ot Canela. Tîrguiește prăvălii, pivnițe, vaduri de moară, face în așa fel încît să primească donații locuri, case, biserici⁶⁶ sau face schimburi (moșia Dărăști pentru locul „dela Scaune cu prăvălii și pivniță”)⁶⁷ etc. Nu ezită nici să recurgă la admonestarea celor care nu-și respectă îndatoririle, dînd unele cărți de blestem⁶⁸.

voievod (1733-1774), ediție critică de Aurora Ilieș și Ioana Smeu, studiu introductiv de Aurora Ilieș, București, 1987, p. 15-16).

⁶³ Alexandru Elian, *op. cit.*, p. 178.

⁶⁴ Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 324.

⁶⁵ *Ibidem*. Vezi și G. M. Ionescu, *op. cit.*, p. 334.

⁶⁶ De exemplu, biserica Sf. Nicolae-Șelari pe care Anița Știrbeanca, fiica răposatului Vel Spătar Radu Goleșcu vrea să o cedeze mitropolitului Neofit. Vezi G. M. Ionescu, *op. cit.*, p. 342 și Dan Toma Dulciu, *Istoria Bucureștilor prin Bisericile sale*, p. 232, carte nepublicată, disponibilă doar în format electronic, <http://www.scribd.com/doc/12732318/DAN-TOMA-DULCIU-Istoria-Bucurestilor-prin-Bisericile-Sale-doc>.

⁶⁷ Detalii și documente în G.M. Ionescu, *op. cit.*, p. 335-343.

⁶⁸ Cărțile de blestem erau o practică veche, „o dovadă *in extremis* pe care orice instanță, profană sau bisericească, o întrebuița pentru a smulge adevărata mărturie din gura celui ce ascundea adevărul” (Alexandru Elian, *op. cit.*, p. 157). Ioan Bianu și R. Caracaș, în *Catalogul Manuscriselor Românești*, Ed. Academiei, București, 1913, tom II, p. 515, consemnează astfel de cărți de blestem date de Neofit, de pildă la 24 ianuarie 1749 („Carte de blestem a Mitropolitului Neofit către Episcopul Rîmnicului Grigorie pentru locuitorii din Gogoși și împrejurimi, ca să mărturisească dacă satul Gogoși a fost stăpînit în zilele lui Constantin Vodă Brîncoveanu jumătate de Brîncoveanu și jumătate de Goleșcu sau a fost pe deantregul de Goleșcu singur”) sau la 9 martie 1751 („Carte de blestem pe care o dă Mitropolitul Neofit Episcopului de Rîmnic Grigore pentru locuitorii din satele Orevița, Bolboșani și Gogoșii, ca să mărturisească asupra hotarelor acestor sate, înpresurate de unii și alții în timpul

Inițiativele mitropolitului Ungrovlahiei culminează⁶⁹ la 21 mai 1753, când participă la mișcarea împotriva domnitorului de atunci, Matei Ghica, grec și asupritor. Jalba dată de țărani și boierii români este susținută de mitropolitul însuși, ceea ce are ca efect înlocuirea domnului rău: „Mitropolitul țării, Neofit, ținând partea boierilor români, deodată au poruncit să tragă clopotele și așa strângându-se tot norodul Bucureștilor la Mitropolie, el a luat crucea în mână și a strigat mulțimii: «Urmați-mă!» (...) Și așa, cu toții mergând la Capegi-Bașa au adevărit jalba»⁷⁰. Iată-l, așadar, pe Neofit un grec mai român decât românii. Trei zile mai târziu însă, mitropolitul se îmbolnăvește, iar boierii greci mituiesc doctorul pentru a-l declara nebun, susținând astfel că acțiunile lui contra domnului Matei Ghica ar fi fost nefondate. Se spune că, participând la mișcarea împotriva domnului Ghica, Neofit ar fi fost otrăvit⁷¹ și moare la 16 iunie 1753.

După 15 ani de păstorie a Mitropoliei Ungrovlahiei, Neofit Criteanul poate fi considerat un continuator al acțiunilor lui Antim Ivireanul, lucrând în interesul țării și al oamenilor. Erudit, interesat de tipărirea cărților și traducerea lor în limba română, voce mobilizatoare pentru enoriașii săi, grec luînd atitudine împotriva asupririlor fanariote și, deopotrivă, dascăl răspîndind și încurajînd învățătura, Neofit este o personalitate a timpului său, secolul al XVIII-lea, în Țara Românească, dar și un portret dezirabil de ierarh.

Bibliografie

- BRV = I. Bianu, N. Hodoș și D. Simonescu, *Bibliografia românească veche 1508-1830*, tom I-IV, București, 1903-1944.
- Bianu, I., Caracaș, R., *Catalogul Manuscriselor Românești*, tom II, Editura Academiei, București, 1913.
- Caratașu, Mihai, Cernovodeanu, Paul, Stoicescu, Nicolae, *Jurnalul călătoriilor canonice ale mitropolitului Ungrovlahiei, Neofit I Criteanul*, în „Biserica Ortodoxă Română”, an XCVIII, nr. 1-2, 1980.
- Elian, Alexandru, *Bizanțul, biserica și cultura românească*, Editura Trinitas, Iași, 2003.
- Erbiceanu, Constantin *Cronicari greci care au scris despre români în epoca fanariotă*, Editura Cronicar, București, 2003.

stăpînirii austriace”). Revendicările mitropolitului nu sunt fără urmări, întrucît lucrurile sunt decise printr-o carte domnească, la 6 iunie 1749 („Carte domnească prin care se întărește Mitropoliei stăpînirea asupra moșiei Gogoșii, hotărîre la care se învoiește și Constantin Brîncoveanu”).

⁶⁹ Atitudinea protestatară se anunță cu mult înainte de a deveni mitropolitul Ungrovlahiei, Neofit nefiind de acord cu închinarea mănăstirii Cernica Patriarhiei Alexandriei, în 1718 (vezi Alexandru Elian, *op. cit.*, p. 177).

⁷⁰ G. M. Ionescu, *op. cit.*, p.345.

⁷¹ Constanța Vintilă - Ghițulescu, *Moartea unui mitropolit: Neofit Criteanul*, în „Dilema veche”, nr. 183, 13 august 2007, p. 5.

- Ionescu, G. M., *Istoria Mitropoliei Ungrovlabiei*, vol. II, 1708-1787, Stabilimentul Grafic Albert Baer, București, 1914.
- Iorga, N., *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, Ediția a II-a, Vol. II, Editura Ministeriului de Culte, București, 1930.
- Iorga, N., *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688-1821)*, Vol. I, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1969.
- Minea, I., *Reforma lui Constantin Mavrocordat. Generalități și părerii vechi*, în „Cercetări Istorice”, II-III, 1926-1927.
- Moașa Nazare, Ruxandra, *Nichifor Sidis, Mitropolit al Moldovei (1740-1750)*, în „Analele Putnei”, V, 2009, 1.
- Papacostea-Danielopolu, Cornelia, Demény, Lidia, *Carte și tipar în societatea românească și sud-est europeană (Sec. XVII-XIX)*, Editura Eminescu, București, 1985.
- Păcurariu, Mircea, *Dicționarul teologilor români*, Editura Univers Enciclopedic, București, 1996.
- Păcurariu, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 2 (sec. XVII și XVIII), ed. a II-a, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1994.
- Pseudo-Enache Kogălniceanu, Canta, Ioan, *Letopisețul Țării Moldovei de la domnia întâi și până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat voievod (1733-1774)*, ediție critică de Aurora Ilieș și Ioana Smeu, studiu introductiv de Aurora Ilieș, București, 1987.
- Simedrea, Tit, *Tiparul bucureștean de carte bisericească în anii 1740-1750*, în „Biserica Ortodoxă Română”, an LXXXIII (1965), nr. 9-10.
- Șchiau, Octavian, *Cărturari și cărți în spațiul românesc medieval*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1978.
- Tomescu, Mircea, *Istoria cărții românești de la începuturi până la 1918*, Editura Științifică, București, 1968.
- Vintilă - Ghițulescu, Constanța, *Moartea unui mitropolit: Neofit Cretanul*, în „Dilema veche”, nr. 183, 13 august 2007.